

ایمنی و بهداشت کارگاه بافت

هدف های رفتاری : در پایان این فصل از هنرجو انتظار می رود که بتواند :

- ۱- اهمیت بهداشت محیط کار را بیان نماید.
- ۲- تأثیر آب و هوا را در چگونگی ساخت کارگاه بیان نماید.
- ۳- مناسب بودن ابعاد کارگاه را توضیح دهد.
- ۴- ویژگی دیوارها، سقف و کف کارگاه را بیان نماید.
- ۵- اهمیت وجود پنجره در کارگاه را بیان نماید.
- ۶- نقش تهویه و میزان دمای کارگاه را در کار بافندگان توضیح دهد.
- ۷- اهمیت نور و روشنایی کارگاه را شرح دهد.
- ۸- داربافت و نحوه ی استفاده از آن را بیان نماید.
- ۹- ویژگی ابزارهای مورد استفاده در کارگاه بافت را شرح دهد.
- ۱۰- ویژگی های لازم برای انبار مواد اولیه ی کارگاه بافت را شرح دهد.

ایمنی و بهداشت کارگاه بافت

در مدت زمانی که بافنده در محیط کارگاه و یا در تماس با ابزار و وسایل کار قرار دارد ضمن برخورداری از حس آرامش از لطماتی که ممکن است به دلیل عدم به کارگیری موارد ایمنی و بهداشتی بر افراد وارد آید به دور باشد.

برای دست یابی به حداقل شرایط مطلوب کارگاه بافت توجه به عوامل زیر حائز اهمیت و بررسی است.

آب و هوا : اصول بهداشت و ایمنی ایجاب می نماید که در هر منطقه، هنگام ساخت و یا راه اندازی کارگاه بافت، به ویژگیهای آب و هوایی آن منطقه توجه داشته باشیم. مسلم است که شرایط آب و هوایی هر منطقه هم موجب محدودیت هایی و هم موجب گشایش هایی در معماری ساختمان کارگاه می گردد^۱.

ابعاد کارگاه : طراحی و وسعت کارگاه بافت می باید متناسب

شرایط نامناسب در یک محیط کار همواره لطماتی بر جسم و روح افرادی که در آن محیط مشغول فعالیت اند وارد می نماید که این خود سبب افت کیفیت تولیدات می شود. این نکته، لزوم توجه به عواملی که بتواند سلامت محیط و در نتیجه شرایط کار را به سطح مقبول و مناسبی برساند بیش تر می نماید.

کارگاه های بافت قالی برخلاف دیگر رشته های صنایع دستی از تحرک زیادی برخوردار نیست. همچنین اصول و روش های بافت از گذشته های دور تا امروز تغییری نکرده است؛ البته در برخی از موارد دچار بهینه سازی گردیده اما در اساس دچار دگرگونی نشده است. از این رو در راه اندازی کارگاه های بافت ضرورت به کارگیری شاخص های بهداشتی و ایمنی نمایان تر می گردد تا

۱- در ایران چهار اقلیم مختلف وجود دارد : اقلیم معتدل و مرطوب دریای مازندران، اقلیم گرم و خشک فلات مرکزی، اقلیم گرم و مرطوب جنوب و خلیج فارس و بالاخره اقلیم

سردکوهستانی. ویژگی های اقلیمی هر منطقه شرایط معماری و چگونگی ساخت بنا را از منطقه ی دیگر متمایز می سازد.

با تعداد افراد بافنده و ابزارهایی که مورد استفاده قرار خواهد گرفت باشد. ارتباط صحیح میان فضاهای ایجاد شده و فواصل مناسب بین افراد امکان تحرک و فعالیت بافندگان را به بهترین سطح ارتقا می‌دهد.

دیوارها، سقف و کف: دیوارها، سقف و کف کارگاه بافت باید صاف و مسطح باشد ضمن آن که، جهت جلوگیری از نفوذ گرما و سرما، صدا، رطوبت، حشرات موذی و جوندگان شرایط مناسبی را داشته باشد. بهتر است به هنگام ساخت کارگاه بافت، سطوح پایین دیوار ($\frac{1}{3}$ ارتفاع دیوار) با سنگ یا کاشی یا مصالح مشابه پوشش یابد. رنگ دیوارها نیز باید قابل شست و شو با قابلیت انعکاس جهت تأمین نور محیط باشد. ضمن آن که انتخاب رنگ مناسب دیوارها تأثیر مستقیم بر حالات روحی بافندگان خواهد داشت از این رو به کارگیری رنگ‌هایی که موجب شادابی روحی و کاهش خستگی است مفید و مؤثر خواهد بود.^۱ سقف کارگاه نیز، اگر با رنگ سفید رنگ آمیزی شود، انعکاس نور طبیعی را در کارگاه افزایش می‌دهد. کف کارگاه نیز بهتر است با رنگ‌های نیمه روشن، با کاشی، سنگ یا هرنوع مفروش که مسطح و بدون برجستگی و خلل و شکاف باشد، پوشش یابد.

پنجره: در دیوارهای کارگاه بافت، به تناسب ابعاد کارگاه و آب و هوای اقلیمی، پنجره‌هایی تعبیه می‌گردد. این پنجره‌ها دارای دو نقش مهم می‌باشند؛ یکی تأمین نور طبیعی محیط و دیگری تهویه، به تناسب فصل برحسب ارزیابی کارشناسان بهداشت محیط سطح نوردهی پنجره‌های کارگاه بافت $\frac{1}{4}$ سطح کف است. ضمناً توصیه شده است که تابش نور طبیعی باید از سمت چپ یا راست و یا پشت سر بافنده باشد. به هنگام ساخت کارگاه چنانچه امکان تعبیه پنجره‌هایی در سقف وجود داشته باشد در تأمین بیش تر نور طبیعی محیط و تهویه مؤثر خواهد بود. قسمت‌های بالای پنجره‌ها مؤثرترین قسمت نوردهی است. از این رو تعبیه پنجره‌ها حداقل تا ۲۵ سانتی متری سقف مناسب تر

است. شفافیت و پاکیزگی شیشه‌های پنجره جهت تابش بهتر نور از یک سو و نصب توری در مقابل پنجره‌ها جهت جلوگیری از نفوذ حشرات از سوی دیگر، کارآیی پنجره‌های کارگاه را افزایش می‌دهد. علاوه بر این با آویختن پرده بر روی پنجره‌ها می‌توان میزان ورود نور به داخل محیط را تحت اختیار درآورد.

تهویه: هر چند با استفاده از پنجره‌ها به تناسب فصل، امکان تهویه کارگاه تا حدودی میسر می‌گردد، اما افزایش گردوغبار و پراکنده شدن ذرات پره‌های آلوده کننده در محیط کارگاه، به هنگام فعالیت بافندگان، ضرورت تهویه محیط با استفاده از هواکش‌های برقی را آشکارتر می‌سازد. برودت هوا در ایام سرد سال مانع استفاده از پنجره‌های کارگاه برای تهویه خواهد بود از این رو تهویه کارگاه در فصول سرد بایستی به روش مصنوعی صورت گیرد. حجم محیط‌هایی که تهویه خواهند شد باید با قدرت تخلیه‌ی دستگاه تهویه تناسب داشته باشد از این جهت در تعبیه‌ی دستگاه تهویه‌ی برقی باید دقت شود تا دستگاه ضمن تهویه‌ی مناسب کم‌ترین آلودگی صوتی را ایجاد نماید.

نور و روشنایی: کافی نبودن تابش نورهای طبیعی از پنجره، استفاده از لامپ‌های روشنایی را در روزهای ابری و یا شب هنگام، در محیط کارگاه ضروری می‌سازد. بدین منظور می‌توان با استفاده از لامپ‌های زرد معمولی و مهتابی، به صورت آویز از سقف، نور مناسب را برای کارگاه بافت تأمین کرد. تابش نور لامپ‌های معمولی به صورت غیرمستقیم نیز مورد توصیه‌ی کارشناسان بهداشت محیط می‌باشد با این شیوه از ایجاد خیرگی در چشمان جلوگیری می‌شود. لازم به ذکر است که اگر در کارگاه، دست‌بافته‌ی^۲ ظرفی در حال بافت می‌باشد بایستی میزان نور کارگاه را افزایش داد (تصویر ۱).

دما: دمای کارگاه بافت بایستی منطبق با شرایط اقلیمی و هم‌چنین محدودیت‌های اقتصادی ساخت و بویایی کارگاه باشد. یکی از بهترین وسایل تنظیم‌کننده‌ی دما و رطوبت کارگاه فن کوئل می‌باشد که دارای ضرایب ایمنی بالایی در خطرات آتش‌سوزی

۱- رنگ‌های گرم و آبی و سبز روشن جهت دیوارهای کارگاه به علت ایجاد آرامش در محیط مناسب‌تر است.

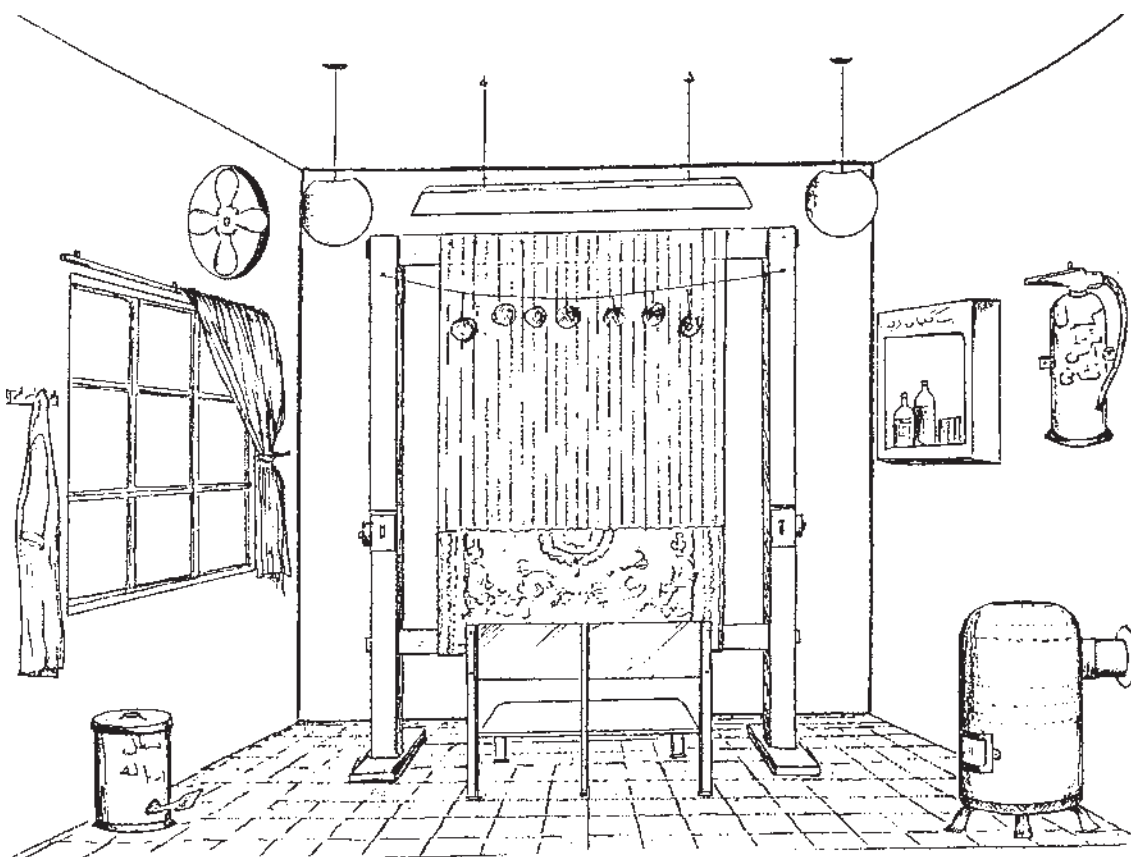
۲- به کارگیری ۲ لامپ ۱۰۰ وات معمولی و ۲ لامپ مهتابی تأمین‌کننده‌ی نور و روشنایی ۱۲ متر مربع می‌باشد و به تناسب می‌توان نور و روشنایی محیط‌های

بزرگتر را تأمین نمود.

تصویر ۱-۳- کارگاه مجهز آموزش و بافت قالی و گلیم

نیز هست ولی نیازمند سرمایه گذاری اولیه‌ی قابل توجهی است. کارشناسان مطلوب‌ترین دما را برای محیط کار 21°C می‌دانند. محدودیت‌های اقتصادی امکان به کارگیری وسایل خنک کننده و گرم کننده‌ی ارزان‌تر را ایجاد می‌نماید، از این رو در استفاده از وسایل گرمایی چون بخاری‌های نفتی، گازوئیلی، گازی و برقی رعایت فاصله‌ی مناسب منبع گرمایی از هرگونه ماده‌ی آتش‌زا، بافندگان و دیوارها مورد توصیه‌ی ایمنی کارگاه می‌باشد و هم‌چنین خروج گازهای حاصل از سوختن بخاری توسط دودکش ضروری و الزامی است. در مجموع باید دانست که تنظیم دمای مناسب برای محیط کارگاه امکان بهره‌وری بافت را افزایش می‌دهد.

تصویر ۲-۳- طرحی از یک کارگاه بافت با امکانات لازم

لباس کار: از نکات مهم در تأمین بهداشت محیط و افراد، استفاده از لباس کار مناسب است. لباس کار می‌تواند محافظی جهت جلوگیری از گسترش آلودگی‌ها و شیوع بیماری‌های احتمالی در محیط کارگاه گردد. ضمن این که در افراد ایجاد آراستگی نیز می‌نماید.

داربافت: چارچوبی که عمل بافت بر روی آن انجام می‌پذیرد داربافت نامیده می‌شود.

دار دارای دو نوع افقی و عمودی است. دار افقی که اندکی بالاتر از سطح کف برپا می‌گردد به دلیل لطامت جسمی که بر بافنده وارد می‌کند به هیچ وجه مورد تأیید کارشناسان بهداشت محیط نیست، از این رو استفاده از دار عمودی بافت در کارگاه‌ها بیش تر رایج است.

داربافت گذشته از جنس آن که باید چوبی یا فلزی باشد باید دارای سلامتی فنی^۱ نیز در مهم‌ترین قسمت‌ها، در بالا و پایین دار، باشد تا لطمه‌ای به کیفیت بافته وارد نشود.

از مهم‌ترین و قابل توجه‌ترین موارد ایمنی و بهداشت نحوه‌ی نشستن بافنده پشت دار بافت و حرکت دست‌ها می‌باشد. محل نشستن بافنده باید دارای ارتفاع مناسبی نسبت به کف باشد و محل تکیه دادن بافنده نیز به گونه‌ای تعبیه شده باشد که به هنگام فعالیت کم‌ترین فشار به بدن و کمر او وارد گردد؛ ضمن آن که کف پاها نیز، بر تکیه‌گاهی استوار شده باشد.

دست‌ها هم به هنگام بافت باید در حد آرنج‌ها قرار بگیرد که در این حالت کم‌ترین فشار به کمر بافنده وارد می‌گردد. هرچه کیفیت نشستن بافنده بهتر باشد بافنده، مادام که پشت‌دار نشسته است، خستگی جسمی کم‌تری را احساس می‌کند.

دست‌رسی بافنده به هر طرف از دار بافت بایستی حدود ۸۰ سانتی متر باشد. توجه به این نکته جهت استقرار بهتر در مقابل دار بافت حائز اهمیت است.

ابزارها: بافنده به هنگام بافت بایستی از ابزارهای مختلفی چون قلاب، چاقو، قیچی، سیخ، شانه‌ی بافت (دفتین) استفاده کند. از این رو در طراحی و بهره‌گیری از ابزارها ۳ ویژگی عمده

بایستی مورد توجه کارشناسان قرار گیرد:

۱- ابزار برای کار مورد نظر مناسب باشد.

۲- ابزار با بافنده و دست او تناسب داشته باشد.

۳- استفاده از ابزار موجب آسیب وارد شدن به بافنده نشود.

استادکاران و بافندگان قالی باید در کارگاه‌های بافت، در به کارگیری ابزار به نکات فوق توجه کافی بنمایند و در صورتی که به ابزار مناسب دست‌رسی ندارند حداقل با باند پیچی کردن دسته‌های ابزار و دیگر قسمت‌هایی که با دست تماس دارد به‌طور مناسب‌تری از ابزار استفاده کنند.

انبار مواد اولیه: هر بافنده‌ی قالی، جهت تأمین مواد اولیه‌ی کارگاه خود، نیازمند محلی در خارج از کارگاه و یا مجاورت آن می‌باشد. این محل بایستی دارای ویژگی‌های فنی لازم جهت جلوگیری از نفوذ رطوبت و یا خانه کردن حشرات و جوندگان موزی در آن باشد. از این رو باید دیوارهای انبار با رعایت ارتفاع مناسب از کف انبار قفسه‌بندی شود، کف انبار پالت‌گذاری شود و جلوی پنجره‌ها توری مناسب نصب گردد. سطح نوردی پنجره‌های انبار می‌تواند به میزان $\frac{1}{10}$ کف انبار باشد. زیرا تابش مستقیم نور خورشید به داخل انبار لطامت بسیاری بر نخ‌های پشمی (تغییر رنگ) وارد می‌کند. برای تنظیم نور ورودی به داخل انبار می‌توان از پرده استفاده کرد. تابش مستقیم و طولانی نور طبیعی بر سطح بافته‌ها در کارگاه نیز موجب تغییر رنگ می‌گردد. از این رو پوشش دادن سطح بافته‌ها با پارچه و یا بستن پرده‌های کارگاه در روزهای غیرفعال کارگاه توصیه می‌گردد.

نکاتی که مورد بررسی قرار گرفت حداقل ویژگی‌هایی است که در برپایی کارگاه بافت می‌توان مطرح نمود تا بتوان شرایط مطلوب‌تری جهت بافندگان در محیط کارگاه به وجود آورد، از این رو توجه به آن‌ها ضمن حفظ سلامتی اعضای بدن بافندگان و برقراری محیطی شاداب، کارگاه بافت را دارای کاربری و بهره‌وری مناسب‌تری خواهد نمود.

۱- دارهای عمودی دارای انواع مختلفی است که در بخش‌های مربوط به ابزار و وسایل بافت گلیم و قالی توضیح داده خواهد شد.

خودآزمایی

- ۱- دیوارها، سقف و کف کارگاه بافت باید دارای چه خصوصیات باشند؟
- ۲- نقش پنجره‌ها را در افزایش بهداشت کارگاه بافت توضیح دهید.
- ۳- اهمیت تهویه‌ی کارگاه را توضیح دهید.
- ۴- نحوه‌ی نشستن بافنده در پشت داربافت را شرح دهید.
- ۵- ابزارهای مختلف قالی‌بافی باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟
- ۶- انبار مواد اولیه‌ی قالی‌بافی باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد؟
- ۷- با تشکیل گروه‌هایی در خصوص وضعیت بهداشت و ایمنی کارگاه‌های بافت منطقه‌ی زندگیتان تحقیق کنید (میدانی).
- ۸- با کمک و همفکری مربیان کارگاه بافت، بهداشت و ایمنی کارگاه بافت خود را با توجه به امکاناتی که در اختیار دارید ارتقاء دهید.

بخش دوم: گلیم

— فصل چهارم: تاریخچه‌ی بافت گلیم در ایران

— فصل پنجم: نقوش گلیم بافی

— فصل ششم: ابزار و مواد اولیه گلیم بافی

— فصل هفتم: نقشه و نقشه خوانی در بافت گلیم

— فصل هشتم: انواع روش‌های بافت

— فصل نهم: چله‌کشی

— فصل دهم: بافت

تاریخچه‌ی بافت گلیم در ایران

هدف‌های رفتاری: در پایان این فصل از هنرجو انتظار می‌رود که بتواند:

- ۱- تاریخچه‌ی گلیم‌بافی سرزمین کهن ایران را بیان کند.
- ۲- کهن‌ترین گلیم‌های کشف شده را نام ببرد.
- ۳- نوشته‌ها و اسناد تاریخی را که در آن‌ها به گلیم‌بافی در ایران اشاره شده است شرح دهد.
- ۴- درباره‌ی گلیم‌های منحصر به فرد و بازمانده از دوران صفوی توضیح دهد.
- ۵- درباره‌ی گلیم‌بافی منطقه‌ی غرب ایران توضیح دهد.
- ۶- درباره‌ی گلیم‌بافی منطقه‌ی شمال غرب ایران توضیح دهد.
- ۷- درباره‌ی گلیم‌بافی منطقه‌ی مرکزی و جنوب‌غربی ایران توضیح دهد.

تاریخچه‌ی بافت گلیم در ایران

۶۰۰۰ ساله‌ای هم از شوش^۱.

ارزیابی‌هایی که توسط محققان در پی این اکتشافات صورت پذیرفته هیچ‌یک نتوانسته است سرآغاز بافت گلیم را مشخص نماید. اما از آن‌جایی که پارچه و گلیم را به موازات یکدیگر در طول تاریخ مورد بررسی قرار می‌دهند براساس قرائن و شواهد می‌توان استدلال کرد که سابقه‌ی بافت گلیم در فلات ایران حداقل ۸۰۰۰ سال پیشینه دارد. از کهن‌ترین گلیم‌هایی که در کاوش‌های باستان‌شناسی به دست آمده گلیم پاره‌ای است با قدمت ۲۰۰۰ سال که به اشکانیان منتسب می‌باشد؛ هم‌چنین گلیم پاره‌ای در سرزمین مصر کشف شده که با توجه به قدمت قریب به ۱۵۰۰ ساله‌ی آن به عصر ساسانیان منتسب گردیده است^۲. هرچند قرائن و شواهد و کشفیات به دست آمده جملگی نشانگر استمرار بافت گلیم در طول ادوار مختلف در ایران است با این حال در این باره ابهاماتی نیز وجود دارد.

گلیم‌بافی^۱ از کهن‌ترین شیوه‌های فرش‌بافی در سرزمین ایران است. هرچند به روشنی مشخص نیست که نخستین بار در کجا و توسط چه قوم و قبیله‌ای پارچه‌بافی‌های اولیه، که سرآغاز و منشأ گلیم‌بافی محسوب می‌گردد، صورت گرفته است، اما کاوش‌ها و تحقیقات به عمل آمده آثار و شواهدی از فعالیت‌های بافندگی در میان ساکنان فلات گسترده‌ی ایران و سرزمین‌های همجوار آن ارائه می‌نماید. از جمله این که «در سال ۱۹۴۸ میلادی» هیئت باستان‌شناسی دانشگاه پنسیلوانیا (امریکا) در یکی از غارهای جنوب شرقی دریای خزر آثاری پیدا کرد که پرورش گوسفند و بز و ریسیدن پشم و موی آن‌ها را به دست مردمان این منطقه در ۸۰۰۰ سال پیش به اثبات می‌رساند.

همچنین تکه پارچه‌ی هشت‌هزار ساله‌ای، بافته از موی بز، در کاوش‌های کرانه‌ی دریای خزر یافته‌اند و پارچه‌ی کتانی

۱- گلیم واژه‌ای فارسی است و بیش از هزار سال است که در زبان فارسی متداول است. گلیم دست‌بافته‌ای است بود نما و بدون پرز که بر دارهای افقی و یا

عمودی بافته می‌شود.

۲- دست‌بافت‌های عشایری فارس، سیروس پرهام جلد ۲ ص ۳۵.

۳- دست‌بافت‌های عشایر و روستایی فارس، سیروس پرهام جلد ۲ ص ۳۵.

دست‌بافت‌های این سرزمین نموده‌اند. متأسفانه جبر طبیعت و زمان موجب نابودی این بافته‌ها شده و آثاری برجای نگذاشته تا بتوان با بررسی آن‌ها پیشینه گلیم‌بافی ایران را مورد تحقیق و جست‌وجو قرار داد. فقط از دوران صفوی که از شکوفاترین مقاطع هنری ایران شمرده می‌شود چندین قطعه گلیم با ویژگی‌های منحصر به فرد برجای مانده است. این گلیم‌ها با استفاده از ابریشم در تار و پود آن‌ها بافته شده‌اند. گاه نیز از نخ گلابتون^۴ در بافت گلیم استفاده شده است (تصاویر ۴ - ۳ - ۲ - ۱)

پس از ظهور اسلام نیز گلیم‌بافی در میان مردمان فلات ایران رواج داشته و چنین گفته می‌شود که چون بافت گلیم پیوسته دست‌بافت خاص مردم روستاها و عشایر بوده است هیچ‌گاه جایگاهی مانند قالی در کارگاه‌های شهری نیافته است. در نوشته‌ها و اسناد معتبر تاریخی اشاراتی به فتح دژخرمه (در فارس) توسط سپاهیان یعقوب لیث صفاری به سال ۲۶۱ هجری گردیده و این که خزانه‌ی دژخرمه مملو از اشیای گران‌بهای چون مسکوکات زر و سیم، فرش‌های ابریشمین، دیبا، بافته‌های پشمینه و ... بوده است که سپاهیان، از بابت کثرت بافته‌های پشمینه (گلیم) اعتنایی به آن‌ها ننموده‌اند.^۱

در کتاب حدود العالم من المشرق الى المغرب که نویسنده‌ی آن ناشناس است و به سال ۳۷۲ هجری قمری نوشته شده، صراحتاً به زیلوها و گلیم‌های بافت سرزمین پارس اشاره گردیده است.^۲ ابن حوقل جغرافی‌دان عرب نیز در سال ۳۶۷ هجری قمری سجاده‌ها و زیلوها و گلیم‌های بافته شده در ایران را مورد ستایش قرار داده است.^۳

در بسیاری از نوشته‌های مقاطع مختلف تاریخی، سیاحان، جغرافی‌دانان و مورخان اشارات متعددی به زیبایی و کیفیت

تصویر ۱-۴- این گلیم ابریشمین بافت کاشان است و در اواسط قرن یازدهم هجری بافته شده است. تراکم بافت این گلیم بسیار زیاد است به گونه‌ای که شکل دادن به نقوش و حتی تصاویر انسان‌ها در آن به خوبی صورت پذیرفته است. ضمناً این گلیم که دو رویه نیز می‌باشد در موزه‌ی وین اتریش نگهداری می‌شود.

۱- شاهکارهای فرش‌بافی فارس، سیروس پرهام ص ۱ و ۲.

۲ و ۳- شاهکارهای فرش‌بافی فارس، سیروس پرهام ص ۲

۴- نخ گلابتون عبارت از نخ‌های ابریشمی است که با طلا و نقره پوشش یافته است.

تصویر ۲-۴- این گلیم ابریشمین بافت کاشان است که در بافت آن از نخ‌های طلایی و نقره‌ای (گلابتون) استفاده شده است. در نقش گلیم علاوه بر گل‌ها از نقوش حیوانات افسانه‌ای نیز استفاده شده است. این بافته‌ی عصر صفوی در موزه‌ی منسوجات واشنگتن (امریکا) نگهداری می‌شود.

تصویر ۳-۴- این گلیم مرمت شده، از اموال بقعه‌ی شیخ صفی‌الدین اردبیلی بوده است. گلیمی است ابریشمی که در عصر صفوی و در شهر کاشان بافته شده است و اکنون در موزه‌ی ملی ایران نگهداری می‌گردد.

تصویر ۴-۴ در بافت این گلیم ابریشمی نیز از تارهایی از نخ‌های نقره‌ای استفاده شده است. محل بافت آن شهر کاشان است و با نقشی از حیوانات در حال شکار و حاشیه‌ای بسیار متفاوت از دیگر گلیم‌های مشابه خود دارد. این بافته‌ی عصر صفوی در موزه‌ی لوگانوسونیس نگهداری می‌شود.

نقوش گلیم‌های مذکور، برخلاف نقوش هندسی متداول گلیم بافی، همانند نقش‌های گردان قالی است. کیفیت بافت چنین گلیم‌هایی گواه بسیار معتبری بر پیشرفت و خلاقیت بافندگان دست‌بافت‌ها در دوران صفوی است، و البته دست‌بافت‌هایی که در کارگاه‌های بزرگ سلطنتی بافته می‌شده است، زیرا وجود چنین گلیم‌های ویژه‌ای نباید تلقی کننده‌ی آن باشد که کلیه‌ی گلیم‌های بافت سرزمین ایران در عصر صفوی در چنین سطح و کیفیتی بوده‌اند.

همان‌گونه که اشاره شد ویژگی‌ها و خصوصیات گلیم، ماهیتی روستایی و عشایری به آن بخشیده ضمن آن که با توجه به پراکندگی وسیع روستاها و ایلات در نقاط مختلف کشور از تنوع فراوانی برخوردار است. از این رو لازم می‌نماید جهت شناخت بیش‌تر گذشته‌ی گلیم مروری داشته باشیم بر مناطق و اقوامی که

بافت گلیم در هر یک از آن‌ها ریشه‌هایی عمیق در دل زمان دارد. غرب: اقوام کرد از قدیمی‌ترین اقوام ساکن فلات ایران محسوب می‌شوند که از زمان‌های بسیار دور در سرزمین‌های کوهستانی غرب ایران زندگی می‌کنند.

گلیم‌های بافت کردستان به نام صحنه^۱ (شهری در اطراف سنندج) سنه^۲ و بیجار شهرت دارند که مشابهت‌های بسیاری در نقوش آنان وجود دارد. نقوشی از گل و بته‌های زیبایی که متأثر از نقوش قلاب‌دوزی‌ها و پارچه‌های زری عصر صفوی می‌باشد. گلیم‌های بیجار نسبت به بافته‌های صحنه و سنه خشن‌تر و ضخیم‌تر به نظر می‌رسد. لازم به توضیح است که بسیاری از ایلات کرد در عصر صفوی و پس از آن به مناطق مختلفی کوچانیده شدند با این حال، علی‌رغم استقرار دائمی در مناطق جدید، فرهنگ قومی خویش را در دست بافت‌هایشان حفظ نمودند.

تصویر ۵-۴- گلیم صحنه

۱- صحنه در فاصله‌ی ۵۰ کیلومتری کرمانشاه واقع است.

۲- سنه = سنندج - سنه از شهرهای کهن کردستان است که با ساختن قلعه‌هایی در آن به نام سنه دژ و بعدها سنندج تغییر نام یافت.

تصویر ۷-۴- گليم بيجار

تصویر ۶-۴- گليم كرد قزوين

نقش‌های دست‌بافت‌های شاهسون بسیار متنوع است و با الهام از طرح‌های گیاهان، حیوانات، انسان و اشیا در اشکال هندسی مختلف بافته می‌شوند. بافته‌های گلیم شاهسون هم دو رویه و هم یک‌رویه است.

شمال غرب: ایل بزرگ شاهسون یک ایل آذری است و در زمان شاه‌عباس صفوی سازماندهی گردیده است. محل استقرار اولیه‌ی طوایف مختلف شاهسون در شمال غربی ایران (آذربایجان) و مناطق همجوار آن بوده است که بعدها بنابر سیاست حکام وقت به مناطق دیگری نیز کوچانیده شده‌اند.

تصویر ۸-۴- گلیم شاهسون میانه

جنوب غربی و مرکزی: طوایف مختلف ایل قشقایی در منطقه‌ی جنوب غربی ایران (استان فارس) مستقر می‌باشند آنان گلیم‌های خود را چون دیگر عشایر بردارهای زمینی (افقی) می‌بافند لذا به سهولت قابل جمع‌آوری و حمل و نقل است. گلیم‌های قشقایی دارای نقوشی نوار مانند هستند که نگاره‌های آن مشابهت زیادی با گلیم‌های شاهسون‌ها دارد. هم‌چنین این گلیم‌ها دارای زمینه‌های ساده‌ای است که نقوش هندسی و لوزی‌های به کار گرفته شده در آن‌ها بارز می‌باشد. شایان ذکر است که مردم قشقایی نیز آذری زبان می‌باشند.

تصویر ۹-۴ — گلیم شاهسون مغان

تصویر ۱۰-۴

تصویر ۴-۱۱

ایلات بختیاری نیز در نواحی نزدیک به مرکزی و در دامنه‌های رشته کوه‌های زاگرس مستقر می‌باشند. قابل توجه است که دامنه‌های رشته کوه‌های زاگرس، از شمال به سمت جنوب، زیستگاه بسیاری از ایلات و عشایر است. مردم ایل بختیاری فارس زبان‌اند. بافته‌های بختیاری معمولاً یک رویه است و اغلب دارای نقوش ترنج ماندی در زمینه‌های ساده‌ی متن می‌باشد. بسیاری از بافته‌های بختیاری دارای رنگ لاکی است و نقوش حاشیه‌های آن‌ها نیز با ویژگی خاصی به رنگ

تصویر ۱۲-۴- گلیم بختیاری

تصویر ۱۳-۴- گلیم بختیاری

زمینه ی گلیم است.

پراکندگی ایلات و عشایر ایران، در گستره ی وسیع جغرافیایی این سرزمین، تنوع و دگرگونی های بسیاری را در دست بافت ها به وجود آورده است از آن جمله می توان از طوایف ترکمن نام برد که در نواحی شمال خراسان و استان گلستان استقرار یافته اند و گلیم های آنان با نقوش خاص خود و زمینه های عمدتاً

لاکی رنگ دارای ویژگی منحصر به فرد می باشد.

ایل دیگر ایل خمسه است که متشکل از ۵ طایفه ی آذری و عرب بوده و سابق بر این در استان فارس در مجاورت طوایف قشقایی مستقر بودند. بخشی از ایل خمسه سکونت دائمی برگزیده اند. هم چنین باید از ایل افشار نام برد که طوایف آن در خوزستان، آذربایجان، خراسان و کرمان مستقر هستند.

تصویر ۱۵-۴- گلیم افشار کرمان

تصویر ۱۴-۴- گلیم خمسه

تصویر ۱۷-۴- افشار آذربایجان

تصویر ۱۶-۴- افشار خراسان

خودآزمایی

- ۱- سابقه‌ی بافت گلیم در فلات ایران به چه زمانی می‌رسد؟
- ۲- دو مورد از گلیم‌های کشف شده در کاوش‌های باستانی را نام ببرید.
- ۳- آیا پس از اسلام گلیم‌بافی در ایران رواج داشته است؟ شرح دهید.
- ۴- ویژگی‌های مواد اولیه و نقوش گلیم‌های صفوی را بیان کنید.
- ۵- مناطق مهم گلیم‌بافی در غرب ایران را نام ببرید.
- ۶- ویژگی‌های گلیم‌های قشقایی را شرح دهید.
- ۷- گلیم‌های بافت منطقه‌ی آذربایجان به نام کدام ایل شهرت دارند؟

نقوش گلیم بافی

هدف‌های رفتاری: در پایان این فصل از هنرجو انتظار می‌رود که بتواند :

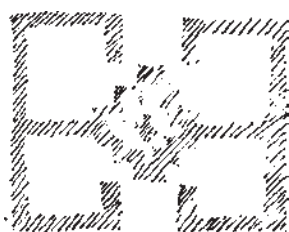
- ۱- منشأ و مأخذ نقوش اولیه را بیان نماید.
- ۲- دسته‌بندی نقوش گلیم را نام ببرد.
- ۳- نقوش برگرفته از گیاهان و حیوانات را شرح دهد.
- ۴- نقوش برگرفته از اشیا و طبیعت را شرح دهد.

نقوش گلیم بافی

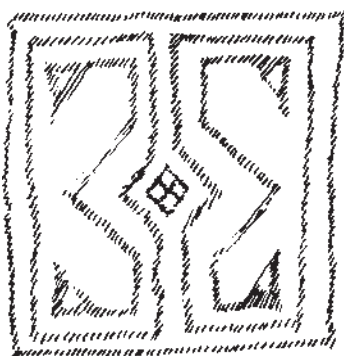
پیش از پیدایش بافت، انسان‌ها نقوش و نگاره‌های خویش را که بیانگر چگونگی زیستن و باورهای آنان بود بر سطوح سنگ‌ها، دیوارها، سفال‌ها و ... نقش می‌کردند.

با پیدایش بافت و پیشرفت تدریجی آن سطوح بافته‌ها نیز با نقوش هندسی آذین یافتند. منشأ و مأخذ نگاره‌ها و نقوشی که انسان‌ها در طی ادوار ترسیم نمودند جز طبیعت نبوده است؛ طبیعت وسیع و غنی که سخاوتمندانه نیاز انسان‌ها را برآورده می‌سازد و انعکاس آن در ذهن انسان‌ها در مفاهیم و ماهیت نقوش متجلی می‌گردد.

بررسی اجمالی نقوش هندسی گلیم حکایت از آن دارد که بسیاری از این نقوش برگرفته از حیوانات، گیاهان، اشیا، انسان، مناظر طبیعت و ... می‌باشند. علاوه بر این دامنه‌ی گسترده‌ی نقوش گلیم بیانگر آن است که این نقوش‌ها هر یک دارای مفهوم خاصی بوده است که در طی اعصار به صورت سینه به سینه و یا برجای مانده بر سطح بافته‌ای از نسلی به نسل دیگر منتقل شده و البته از ذهن و اندیشه‌ی خلاق بافندگان نیز طی زمان، تأثیر پذیرفته است. این نقوش و نگاره‌ها که برگرفته از گیاهانی مانند گل، گل‌وبته، گل لاله، درخت، خوشه‌های گندم و ... است هر یک به نوعی بیانگر نیازهای درونی بافندگان به طبیعت و سبزی و خرمی است که چه بسا از دست‌یابی به آن محروم بوده‌اند.

نگاره‌ی گل و بُته

نگاره‌ی گل و بُته

نگاره‌ی گل

نگاره‌ی بُته

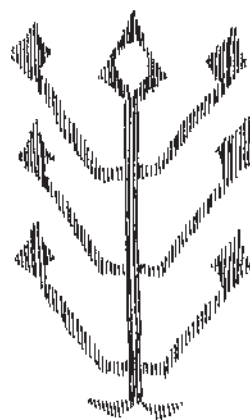
گل لاله

گل لاله

نگاره‌ی گل

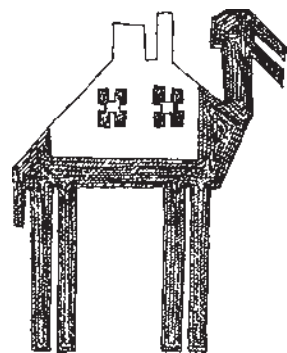
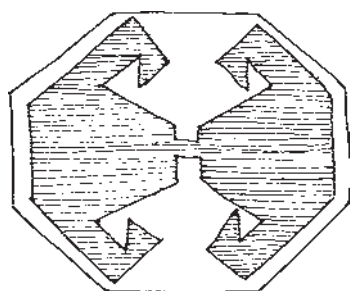

درخت

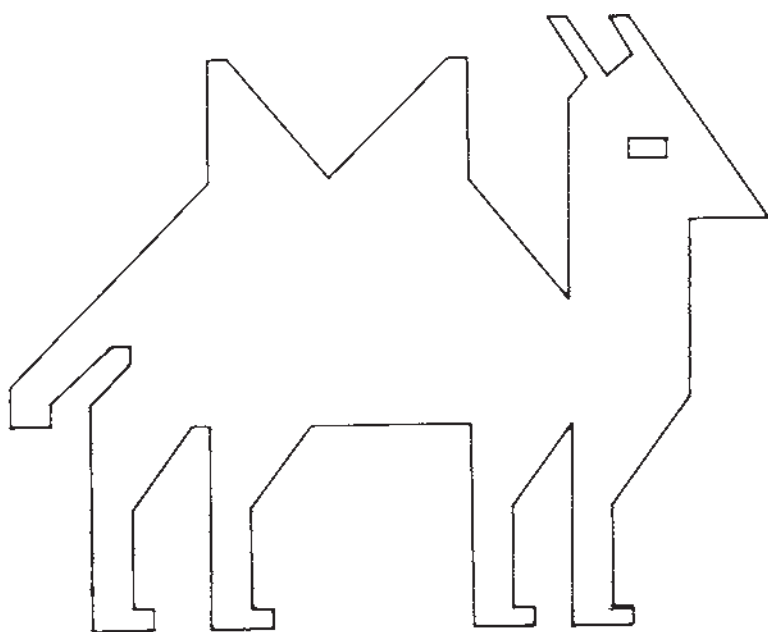

بُته

نقوش برگرفته از حیوانات طبیعت پیرامون بافندگان نیز خوشبختی و بسیاری مفاهیم گوناگون دیگر است که در نقوش گاه بیانگر مظهر مردانگی، قدرت و شجاعت و باروری و حیوانات متجلی شده‌اند.

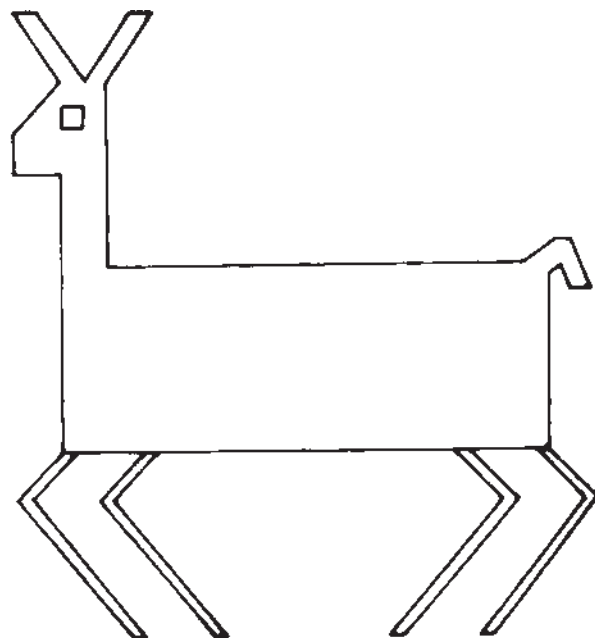
شاخ قوچ

شتر

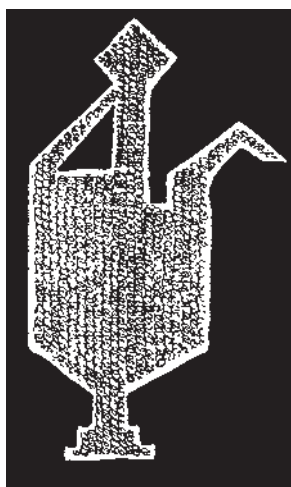
خرگوش

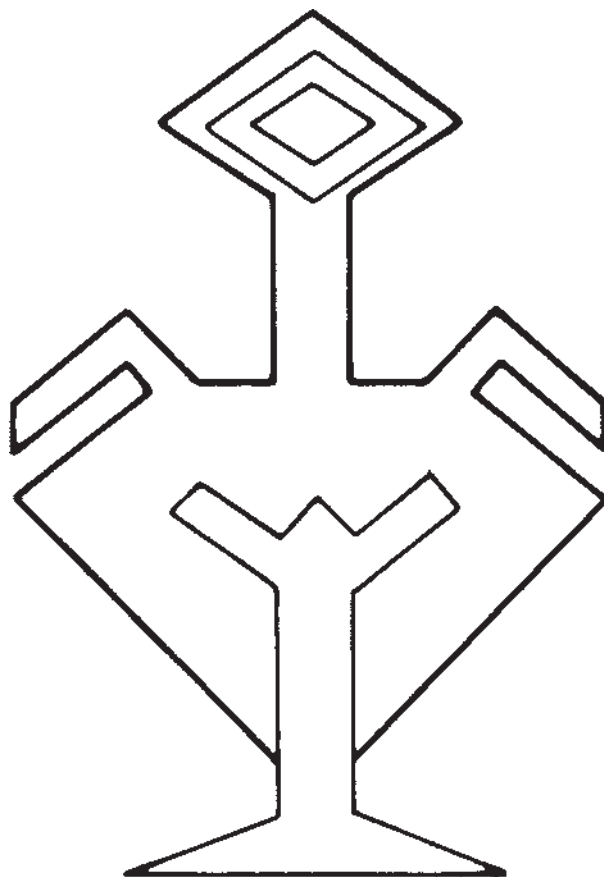
آهو

تصویر ۲-۵

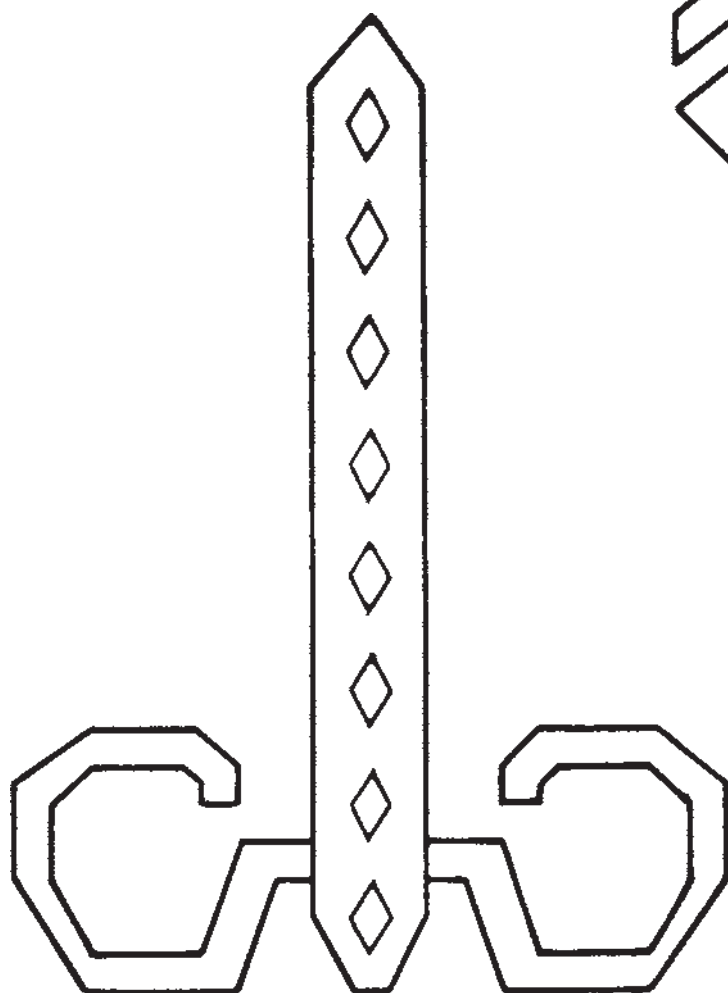
نگاره‌های گوناگونی نیز از اشیای بی‌جان موجود در محیط از جمله وسایل زندگی، برگرفته شده است که خود می‌تواند سندی باشد بر نوع وسایلی که اقوام پیشین در زندگی خود مورد استفاده قرار می‌داده‌اند.

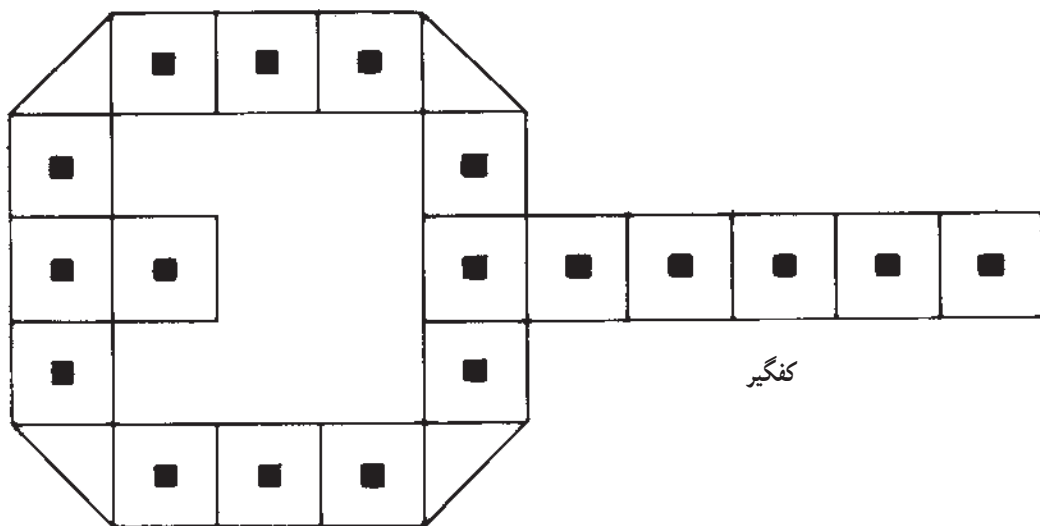
کوزه

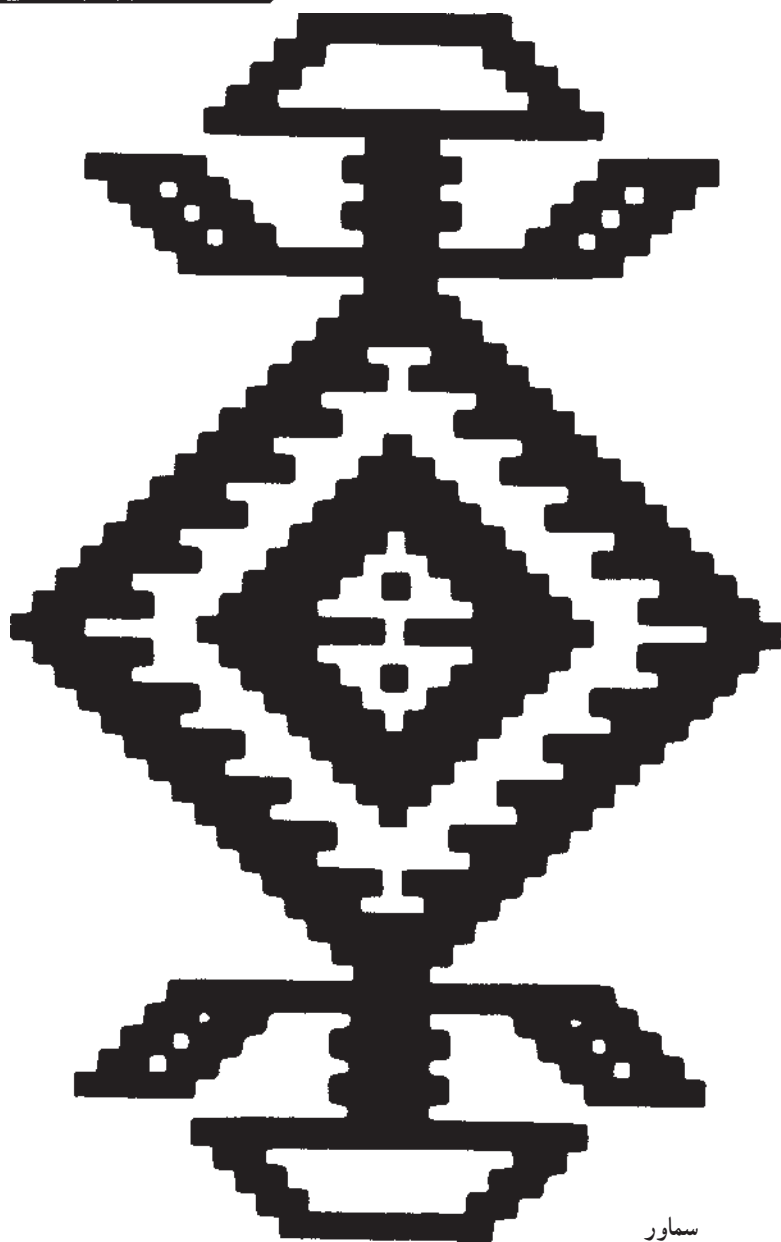
گلدان

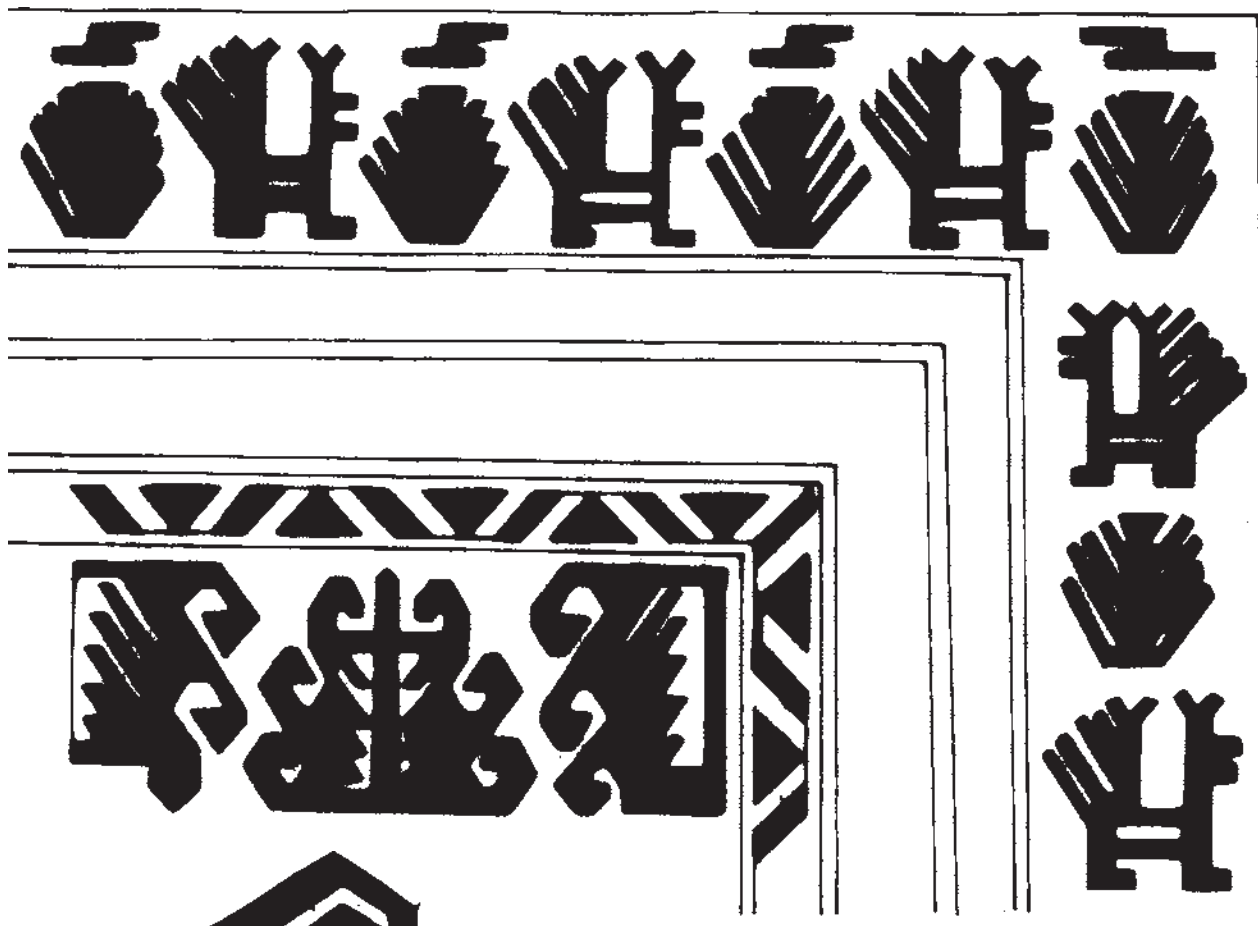
قیچی

کفگیر

سماور

نقوش گیاهان و حیوانات

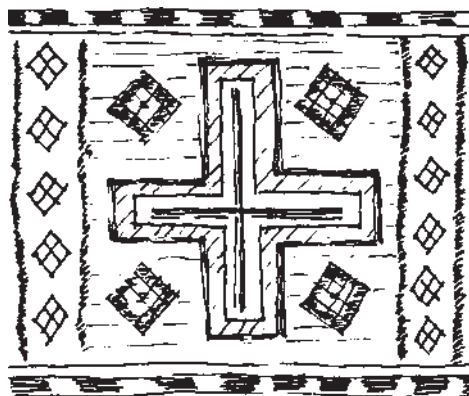
درخت

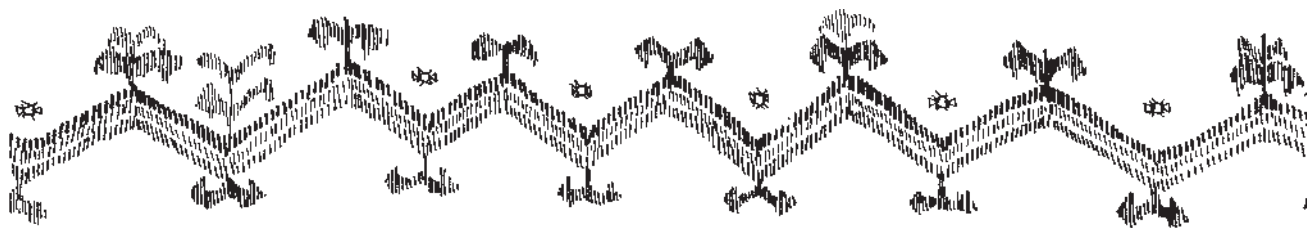
صندوق

تصویر ۳-۵

نقش‌های جناق ماندی که معمولاً در حاشیه‌ی گلیم‌ها دیده می‌شود نمادهایی است از آب جاری در نه‌رها که در کشت محصول و نگه‌داری دام‌های بافندگان نقش تعیین‌کننده داشته است. نقش‌های چلیپایی یا گل خورشیدی نیز در بسیاری از بافته‌ها جایگاه و اهمیت خورشید را در باروری زمین و تداوم زندگیشان آشکار می‌سازد.

نگاره‌های خورشیدی

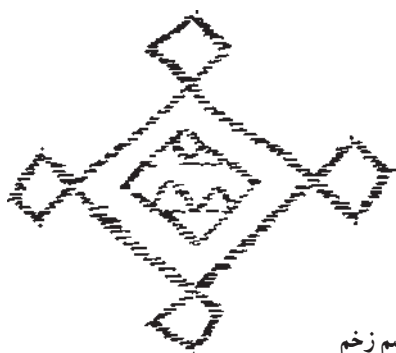

تصویر ۴-۵

نگاره‌های نه‌رجاری

نگاره‌ها و طرح‌هایی نیز در باورهای بافندگان برای دفع بلا و چشم زخم بافته می‌شده است که هنوز هم مورد تقلید قرار می‌گیرد.

تصویر ۵-۵. نگاره‌های چشم زخم

جالب توجه است که بسیاری از نقوش در ارتباط مستقیم با حالات روحی بافندگان و به عبارتی روابط بین افراد قابل تفسیر است. برای مثال در نقش بته، با رودررو قرار گرفتن بته‌ها و یا پشت بر پشت بودن بته‌ها نام نقش بته‌ی قهر و آشتی بر آن نهاده‌اند.

خلاصه‌ی کلام این که در بافت گلیم نقوش و نگاره‌ها از اهمیت قابل توجهی برخوردارند. لذا پیشنهاد می‌شود هنرجویان عزیز، به تناسب علاقمندی آن‌ها، مطالعات آزاد بیش‌تری نسبت به تحلیل نقوش گلیم انجام دهند.

خودآزمایی

- ۱- منشأ نقوش اولیه را شرح دهید.
- ۲- دسته‌بندی نقوش گلیم را نام ببرید.
- ۳- نقوش گیاهان و طبیعت در گلیم را شرح دهید.
- ۴- نقوش اشیا و حیوانات در گلیم را شرح دهید.
- ۵- با تشکیل گروه‌هایی، نام نقوش گلیم منطقه‌ی زندگیتان را گردآوری کنید (میدانی).
- ۶- با تشکیل گروه‌هایی نقوش گلیم منطقه‌ی زندگیتان را گردآوری نمایید (میدانی همراه با ترسیم یا تصویر).

ابزار و مواد اولیه گلیم بافی

هدف‌های رفتاری: در پایان این فصل از هنرجو انتظار می‌رود که بتواند:

- ۱- ابزار مورد نیاز گلیم بافی را نام ببرد.
- ۲- مواد اولیه‌ی مورد نیاز گلیم بافی را نام ببرد.
- ۳- ویژگی‌های کاربرد دار بافت و قلاب را شرح دهد.
- ۴- ویژگی‌های کاربرد دفتین، قیچی، سیخ و کلاف بازکن را شرح دهد.
- ۵- ویژگی‌های نخ چله و خامه‌ی گلیم بافی را شرح دهد.

ابزار و مواد اولیه گلیم بافی

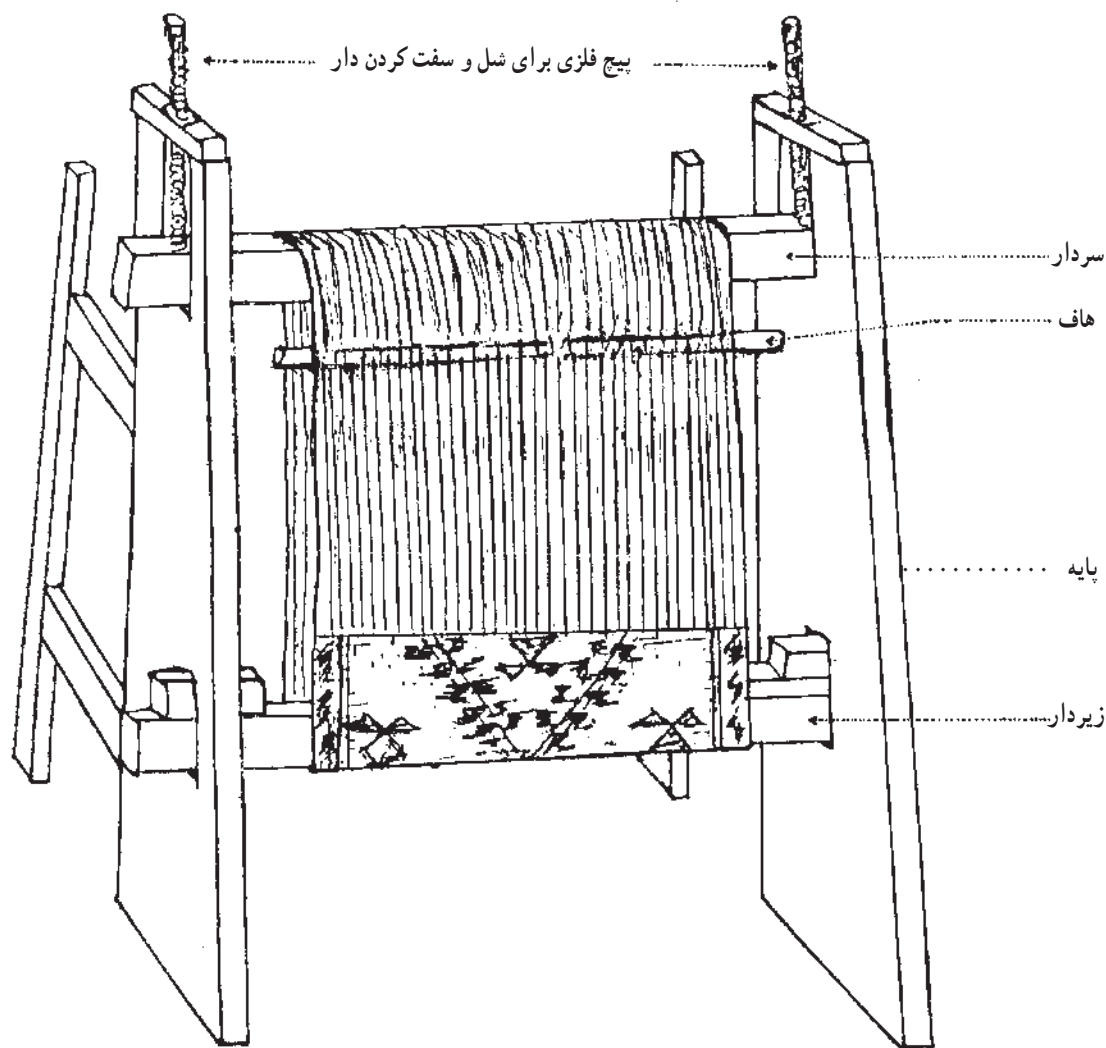
راه‌اندازی کارگاه بافت گلیم نیازمند وسایل و ملزوماتی است که صرفاً به منظور بافت گلیم کاربرد ندارد بلکه در بافت انواع دست بافت‌ها قابل استفاده است بدین جهت با معرفی این ملزومات در دو بخش ابزار و مواد اولیه، کاربرد یکایک آن‌ها را در عملیات بافت مورد بررسی قرار می‌دهیم.

الف - ابزار و وسایل بافت گلیم

۱- دار: از میان انواع مختلف دارهای بافت، دارگردان تبریزی کاربرد مناسب‌تری برای اهداف آموزش گلیم بافی دارد. این نوع دار ضمن داشتن محدودیت، به خاطر این که طول بافته‌ها هیچ‌گاه بیش‌تر از تقریباً دو برابر طول دار نخواهد گردید، دارای مزیت‌هایی به شرح زیر است (تصویر ۱).

تصویر ۱- ۶- دارگردان تبریزی

- الف - فضای کم‌تری را در کارگاه (ارتفاع) اشغال می‌کند.
- ب - محل نشستن بافنده همواره ثابت است.
- ج - همزمان با پیشرفت بافت، بافنده به راحتی می‌تواند بافته را به قسمت پشت دار چرخش دهد.
- جهت ساخت دارهای گردان هم از فلز و هم از چوب
- استفاده می‌کنند. البته امروزه دارهای فلزی متداول‌تر است.
- ۲- قلاب: از قلاب بافندگی جهت جلو کشیدن تارهایی که دور از دست‌رس قرار دارند استفاده می‌شود. لبه‌ی تیز قلاب نیز جهت قطع کردن الیاف کاربرد دارد.

تصویر ۲-۶

- ۳- دفتین: کاربرد دفتین یا شانه این است که آن را پس از عبور دادن پودهای پشمین از لابلای تارها بر روی پودها می‌زنند تا آن‌ها را در انتهای تارها بنشانند و بافت را محکم کنند. البته در
- بافت گلیم استفاده از دفتین‌های بزرگ و سنگین ضرورت ندارد.
- ۴- قیچی: قیچی را جهت قطع نمودن الیاف (پنبه‌ای یا پشمی) یا اضافه نخ‌ها مورد استفاده قرار می‌دهند.

مناسب به نظر می‌رسند. توضیح بیش‌تر در این مورد در بخش بافت گلیم داده خواهد شد.

تصویر ۳-۶- قلاب، قیچی، دفتین و سیخ بودکشی

تصویر ۴-۶- کلاف بازکن

تصویر ۵-۶- نمونه‌هایی از نخ‌های پشمی و پنبه‌ای

۵- سیخ بودکشی: هر چند سیخ را به‌طور کلی از ابزار مورد استفاده در قالی‌بافی به‌شمار می‌آورند اما عمدتاً در بافت گلیم به‌کار می‌رود و موجب سهولت عبور پود از میان تارها می‌شود.

۶- کلاف بازکن: اکثر کارخانه‌ها و کارگاه‌های تولیدکننده‌ی نخ‌های پشمی و پنبه‌ای تولیدات خود را به‌صورت کلاف عرضه می‌کنند و چون در کارگاه بافت امکان به‌کارگیری نخ‌ها به‌صورت کلاف وجود ندارد، با استفاده از آن نخ‌های مورد مصرف را گلوله می‌کنیم.

ب- مواد اولیه

۱- نخ چله: جهت چله‌کشی دار بافت می‌توان از نخ پشمی یا پنبه‌ای یا ابریشمی استفاده کرد لازم به توضیح است که بسیاری از گلیم بافته‌های روستایی و عشایری بر روی چله‌های پشمی دست ریس و مقاومی بافته شده است. نخ چله می‌باید پُر تاب باشد تا بتواند تحمل کشش‌های دار را داشته باشد. نخ‌های پنبه‌ای چله دارای قطرهای متنوعی هستند که با توجه به تراکم بافت از انواع مختلف آن می‌توان استفاده کرد. از رایج‌ترین نخ‌های چله نخ نمره ۲۰ است^۱ که در تعداد (لا)ی مختلف تاییده می‌شود، مانند لا ۲۰/۴ - لا ۲۰/۶ - لا ۲۰/۱۲ - لا ۲۰/۱۸ و ...

۲- نخ پشم: پشم پس از ریسیده و تبدیل به نخ شدن در نزد بافندگان خامه نامیده می‌شود. خامه‌ی مورد مصرف در گلیم‌بافی همچون خامه‌های قالی‌بافی است که دارای رنگ‌بندی‌ها و قطرهای متنوعی است؛ مانند خامه با متریک ۴ یا ۵ یا ۶ و ۱۰ که با توجه به تراکم بافت خامه با قطر مناسب انتخاب می‌گردد^۲. هر میزان که شماره‌ی متریک نخ‌های پشمی افزایش می‌یابد نخ کم‌قطرتر می‌شود. لذا برای بافته‌های متراکم‌تر، از نخ‌های شماره بالا استفاده می‌کنند. برای شروع بافت گلیم در کارگاه، استفاده از نخ نمره ۲۰ - ۱۸ لا و نخ پشم متریک ۴ جهت نقشه‌هایی که بر روی جدول‌های ۱۲۰ یا ۱۰۰ (۳۰ - ۲۵ رج) ترسیم شده‌اند

۱- نمرات نخ‌های پنبه‌ای براساس سیستم انگلیسی است و هر قدر نمره‌ی نخ افزایش یابد نخ ظریف‌تر و کم‌قطرتر خواهد بود. مانند نخ‌های نمره‌ی ۳۰ و ۴۰ که به مراتب کم‌قطرتر از نخ ۲۰ می‌باشد. با توجه به نیاز در تابندگی‌ها نخ‌ها را در لا‌های مختلف می‌تابند.

۲- شماره‌ی متریک تعیین‌کننده‌ی قطر نخ است و معلوم می‌کند که طول یک گرم نخ چه میزان است. برای مثال نخ نمره‌ی ۴ متریک در یک گرم وزن ۴ متر طول و نمره‌ی ۶ در یک گرم ۶ متر طول دارد. سیستم تعیین‌کننده‌ی قطر نخ‌های پشمی متریک و سیستم نخ‌های پنبه‌ای سیستم انگلیسی است که با یکدیگر تفاوت دارند.

خودآزمایی

- ۱- ابزار گلیم‌بافی را نام ببرید.
 - ۲- کاربرد هر یک از ابزارهای گلیم‌بافی را شرح دهید.
 - ۳- نخ چله‌ی گلیم‌بافی باید دارای چه ویژگی‌ای باشد؟
 - ۴- در منطقه‌ای که شما زندگی می‌کنید از چه ابزاری برای گلیم‌بافی استفاده می‌شود؟ (میدانی)
 - ۵- در منطقه‌ای که شما زندگی می‌کنید با چه موادی گلیم می‌بافند؟ (میدانی)
- با تشکیل گروه‌هایی تحقیق‌های میدانی را انجام دهید و گزارش آن‌ها را به سایر گروه‌ها در کارگاه بافت اعلام کنید.